

Юлія Тарасюк,
студентка 5 курсу
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **Г. І. Гримашевич,**
кандидат філологічних наук, доцент.

НАЗВИ ОСІБ, ЯКІ ВОЛОДІЮТЬ МАГІЧНИМИ ЗДІБНОСТЯМИ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРОК ОЛЕВСЬКОГО РАЙОНУ)

*У статті проаналізовано зафіксовані в говірках Олевського району
Житомирської області назви осіб, які володіють магічними здібностями.*

Зокрема, акцентовано увагу на номінації баби, шептухи, знахаря та штукаря.

За словами О. Воропая, звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю [5, с. 7]. Саме тому велику увагу приділяють описові народних уявлень як з етнографічного, так і з лінгвістичного погляду.

Український демонімікон досі не має докладного лінгвістичного опису, оскільки відсутні чіткі уявлення про «міфологічний» обшир, про просторове розміщення й кордони різних локальних рис давніх слов'янських обрядів і звичаїв. Це створює серйозні перешкоди не тільки для реконструкції шляхів їхнього історичного розвитку, але й для включення міфологічних фактів до системи наукової аргументації в процесі вирішення загальних питань слов'янського етногенезу.

Хоча окремим демонімам чи групам цих назв присвячено низку статей – про походження демонів, етимологію, джерела постання запозичених назв, мотиви номінації, словотворення, міжмовні відповідники тощо (праці Б. Кобилянського, Й. Дзєндзелівського, М. Толстого, Т. Лукінової, А. Сизька, М. Сюська та ін.), усе ж цілісної лінгвістичної картини українського демонімікону немає.

Мета статті – проаналізувати назви осіб, які володіють магічними здібностями (на матеріалі говірок с. Радовель (Р.) та с. Соснівка (С.) Олевського району Житомирської області) з огляду на походження та функціонування цих номінацій у сучасних умовах.

Традиційно демонологія виокремлює так званих чародіїв. Їх не вважали демонами, проте вони користувалися допомогою нечистої сили, аби передбачати долю, напускати хвороби чи, навпаки, позбавляти від них. Оскільки чародії, отримавши незвичайний дарунок від нечистої сили, уклали з нею угоду, вони не завжди допомагали людям, тому до них зафіксовано й відповідне ставлення: *йа до йїх не хо'ди'ла / во'на дл'а 'себе знахо'рує* (Р.).

Сьогодні простежуємо певне розмивання функцій та характеристик знахарів, ворожбитів, чарівників та часткове злиття їх з іншими демонічними персонажами, наприклад, із відьмою. Зокрема, деякі дослідники не бачать відмінності між знахарями та відьмами, інші їх протиставляють або навіть поділяють на певні підгрупи. І. Огієнко вважав, що в давнину поняття «волхв» і «кудесник» були рівнозначні, а пізніше від них виокремилися ворожбит, знахар, відун, відьмак, чарівник та інші [4, с. 178]. Г. Лозко так диференціює «непростих» людей: «Відуні – це язичницька духовна верства; а волхви –

християнська духовна верства» [2]. Та все ж відмінність між ними, як свідчать дані сучасних польових досліджень, досі помітна.

У говірках Олевського району зафіксовано такі назви на позначення осіб із магічними здібностями: *знахарка*, *'баба*, *шеп'туха*, *шту'кар*.

Знахар, знахарка – люди, які володіють надприродним знанням і використовують його для лікування людей і худоби, охорони від чаклунства. Володіння магією ставить фігури знахаря та знахарки в один ряд з іншими «знаючими» людьми, насамперед із чаклуном і відьмою. Але, на відміну від них, знахар, як правило, не контактує з нечистою силою, а використовує замовляння, силу рослин, води тощо: *там во'ни' по кни'ж'ках ч'ітайут' ч'і шо* (Р.). Знахар – своєрідний медіум, який перебуває між двома світами. Саме тому вони користуються великою популярністю, оскільки їхня магічна діяльність спрямована на покращення життя простих, «незнаючих» людей, знешкодження демонічних сил: *у'се / шо 'роб'іца / во'но й у'се одроб'л'айеца* (Р.).

Часто знахар лікує хвороби, перед якими сучасна медицина безсила. Він лікує не лише людей, але й худобу: *'гн'иши'ї по знахо'рах 'й'езди'т' / се'бе л'єч'іт' і худобу* (Р.). Знахарська майстерність завжди здобувається: досвідчений знахар навчає початківця. Цьому може навчитися будь-яка людина, але найчастіше магічні здібності передаються в спадок [3, с. 348]. Сьогодні знахарство вважають переважно жіночим заняттям, хоча є й чоловіки-знахарі: *'д'єду то'му ў пу'ти'лов'ічах / в'он же 'тоже знахар'йа'к'й'с' / а шо в'он за знахар // йа у йо'го не була / шо в'он знахо'рує* (Р.).

Назва *знахар* відома й іншим слов'янським мовам: зокрема, у білоруській *знахар* «лікар-самоук, який користується власними способами лікування: замовлянням, травами і под.; шептун», *знахарка* «жіноче до знахар» (ТСБМ, II, с. 500), російській *знахар* «лікар-чарівник»; *знахарка*. «жіноче до знахар» (ССРЛЯ, IV, с. 1298-1299), польській *znachor* «віщун, чарівник, народний лікар, примівник, гусяр» [цит. за 6, с. 111].

Думки про те, що слово *знахар* виникло як табуїстична назва чаклунів, дотримується більшість етимологів: В. Хаверс, Ф. Міклошич, М. Фасмер. Однак імовірно, що назва *знахар*, як і *відьма* не є субститутом, а прямою номінацією, що позначала людину, яка своїми знаннями вирізнялася серед оточення. Слово *знахар* похідне від **znati* «знати» [Фасмер, II с. 101; ЕСУМ, II с. 271], що засвідчує володіння такою людиною певними знаннями, яких не мають інші.

'Баба, *'бабка* – образ, близький до образу знахаря, але частіше вживаний на досліджуваній території. Зазвичай вони допомагають людям, особливо маленьким дітям. Інколи їх навіть не розмежовують із відьмою, протиставляючи лише за ознакою «добрий – поганий»: *'баба / це та 'сама 'в'єд'ма / 'ц'іє шо 'шепчут' да 'л'уд'ам пома'гают' / а 'ц'іє шо пона'учвалоса да в'ед'ма'руют'* (Р.).

Як уже зазначено, баба може допомагати малим дітям: *'д'єт'ам пома'гає / це ж ма'ли'м 'д'єт'ам / 'носи'мо по ба'бах / 'д'єца бо'л'ез'н' на 'каждому йе ди'т'ат'і / а ди'т'а у'же си'н'єє / кри'ч'іт' / не 'мона / це по ба'бах 'носи'мо /*

пома'гайє / 'з'єл':єм 'пойім / 'баба 'каже йа'к'ім (Р.). Очевидно, що *'д'єцка бо'л'єз'н'* – це вроки, отримані від чужого недоброго ока.

Відомим є твердження, що псл. **baba* – слово дитячого мовлення з основним значенням «стара жінка, бабуса»; інші значення – результат семантичного розширення, в основі якого була або метафора, яка вказує на подібність чого-небудь зі старою жінкою, або язичницькі уявлення (ЕССЯ, I, с. 107). Значення 'людина, яка лікує традиційними немедичними засобами' слово *баба* набуло, мабуть, завдяки відомому уявленню, що знахарка – це здебільшого стара, досвідчена жінка, яка вміє використовувати лікарські рослини, визначати недуги (установлювати діагноз), здійснювати різноманітні ритуали. Свої знання та вміння вона здобуває самостійно або отримує від іншої знахарки. А. Баньковський, однак, зауважує, що назву *баба* вживали спочатку на позначення відьми-знахарки, яка замовляла хвороби (магічними формулами) й допомагала при хворобах. Із часом семантична структура слова розширилася до значення 'стара жінка' [цит. за 6, с. 30].

На території всієї України бабки-повитухи були відомі не тільки знанням акушерської справи, але й виконанням при цьому різноманітних відповідних ритуальних дій. Наприклад, на Вінниччині «при важких пологах «непочату» воду приносила баба-бранка, причому йшла по неї до схід сонця, набирала її чоловічим чоботом і виливала на долівку, де лежала роділля» [1, с. 247].

Штукар – людина, наділена певними здібностями, одне з яких – передбачати майбутнє: *ко'л'іс' д'єд штукар шо роз'казваў та'ке / роз'казвали^і / шо ко'л'іс' буў про'рок та'к'ій да ка'заў / шо 'буде во'на / шо 'буде св'єт пос'нованій / шо о'це у'же прова'да о'но с'тали^і да е'лектри'ка* (Р.). Слово *штукар* є суфіксальним відіменним утворенням.

У мікрокультурі Олевського району відомі також й інші назви на позначення осіб, які володіють надприродними здібностями: *'вел'м'і ро'зумні^і, з'найє, ка'зали^і, шо во'на з'найє*, які передано за допомогою словосполучень чи речень, у яких переважно основне семантичне навантаження має дієслово *знає* та прикметник *розумний*.

Але все ж найпоширенішим і найвідомішим образом на досліджуваній території виступає образ *шептухи*. До шептух сьогодні можуть ставитися зі скептицизмом: *'гн'ше шо-'небуд' 'меле / г'роши^і де'рут'* (Р.); або навпаки: *йа шч'і'тайу / шо йак во'на мо'ли'тву поч'і'тайє / то 'хуже не 'буде* (Р.); або: *йє ба'гато шо л'уди^і 'йєз'д'ат' да ї пом'гайє* (Р.).

Шептуни (як і шептухи), за уявленнями та переконаннями поліщуків, лікують від усіх хвороб – «пороблених» і «непороблених»: *он' у 'радоўл'і буў д'єд / хто ўпа'де / то вон по'шепче / да ї 'опух'і спа'дали^і / ўже йо'го ї не'ма то'го 'д'єда ў 'радоўл'і* (С.).

Шептати завжди вчать, навіть якщо мати або баба були шептухами: *во'ни^і о'це пере'п'ісвайє од'на у д'ругойє і 'шепче он йак Ма'рус'а о'ц'а Доро'шенко / во'на ж 'тоже ч'і'тайє / во'на ж йо'го у'се ў голо'в'є 'тоже не дер'жи'т' / у бо'магу 'ди'в'іца / о'це ї 'шепти^і у'с'є* (Р.).

У с. Соснівка зафіксовано таку інформацію про шептух: *йа з'найу шо у 'д'єда мо'го була сест'ра в о'л'єўску / 'баба Мат'руна / во'на на па'гане не*

ў'м'ела / ро'б'іла 'л'уд'ам 'добре // га'д'ука ў'кусі'т' / во'на шеп'тала // во'на і 'воду да'вала // ко'ли'с' у нас ко'рова на с'т'ёнк'і 'л'ёзла / то д'ёд 'В'іт'а йі'йе при'ўйôў / то во'на два 'рази' пошеп'тала йôї / 'воду да'ла / то ко'рова сто'йала (С.).

Як видно з наведеного вище матеріалу, в уявленнях поліщуків люди з надприродними здібностями постають як збірний образ шептухи або баби, причому шептуха також лікує від укусів змій. Водночас зауважимо, що в гуцульській міфології цією справою займається людина зі спеціальними здібностями. Корелятивна пара «гадер – гадєрка» в гуцульських говірках відома зі значенням ‘людина, яка вміє лікувати від укусів змій, а також може керувати зміями’. Ці рідковживані назви, очевидно, є самобутніми діалектними утвореннями, які обмежені територією центральногуцульських говірок [6, с. 88]. Щодо людини, яка лікує різними традиційними немедичними засобами, переважно замовлянням, у гуцульських говірках зафіксовані назви *баїльник* [6, с. 33], *байбірник* [6, с. 36], яких на Поліссі не відзначено.

Отже, традиційні міфологічні уявлення поліщуків мало відрізняються від загальнопоширених українських, адже зазвичай образ людини, яка має магичні здібності, відрізняється від образу відьми лише за ознакою «добрий – поганий».

ЛІТЕРАТУРА

1. Болтарович З. Українська народна медицина і практика. – К., 1994. – 319 с.
2. Лозко Г. Українське народознавство. – К.: Зодіак – ЕКО, 1995. – 368 с.
3. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1993. – 204 с.
4. Огієнко І. Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг. монографія. – К.: Обереги, 1992. – 424 с.
5. Українське народознавство: Навчальний посібник [М. С. Глушко, Т. О. Гонтар, Г. Й. Горинь та ін.] / За ред. С. П. Павлюка, Г. Й. Горинь, Р. Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс, 1994. – 603 с.
6. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. – Львів, 2002. – 216 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ЕСУМ	Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука: У 7-ми т. – К., 1982-1989. – Т. 1-5.
ССРЛЯ	Словарь современного русского литературного языка. – М., 1948 – 1963. – Т. 1-17.
ТСБМ	Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1977 – 1985. – Т. 1-5.
Фасмер	Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – М.: Прогресс, 1964-1973. – Т. 1-4.
ЭССЯ	Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О. Н. Трубачева. – М.: Наука, 1974-1999. – Вып. 1-26.